

Tiedosta, tieteen rajoista ja ontologian ongelmista

■ KULLERVO RAINIO

Heikki Mäntylä: *TOTTAKAI vai Totta... kai*. Omakustanne 2012.

Kun on kahlannut läpi 400 sivua ”virallista metafysiikkaa” löytääkseen filosofisen selvityksen olemassaolosta ja esitys huipentuu Quinen määritelmään, jonka mukaan olemassaolo on ”kvantorilla sidotun muuttujan arvona olemista”, olo tuntuu jotenkin eteeriseltä. Siinä mielentilassa sopii paneutua Heikki Mäntylän paitsi henkevään myös järkevään filosofiseen monologtiin *TOTTAKAI vai Totta... kai*, jolloin ajattelu saa taas pitävän otteen todellisuudesta.

Mäntylän osaksi epistemologinen, osaksi ontologinen essee lähtee liikkeelle informaatiokäsitteen selventämisestä ja tekee tässä tiukan eron datamuotoisen informaation ja inhimillisen tiedon välillä – tärkeä seikka, joka on tyystin unohnutut niiltä, jotka kuvittelevat tietotekniikan aikakaudelle siirtymisen merkinneen automaattisesti valtavaa tiedonlisäystä. Tekijä näkee informaatiotulvan vievän suorastaan vaarallisella tavalla harhateille:

”Yrityselämän päätöksenteko harhailee akuuteissa operatiivisissa ongelmissa, koska johdon on yhä vaikeampaa muodostaa kokonaisnäkemyksiä informaation kaaoksessa ja muutoksen rytmisissä... Strateginen suunnittelu, jonka pitäisi olla ylimmän johdon tärkein funktio, jää sivuasiaksi, tai jopa sekin annetaan konsulttien tehtäväksi... Poliitikko on ehkä vielä kaoottisemmassa tilanteessa pyrkiessään säilyttämään asemansa ja etenemään urallaan. Ideologisille linjauksille ei jää aikaa, tilaa eikä kapasiteettia.” (s. 14–15)

Luvussa ”Tiedon mahti” tekijä sukeltaa jo syvälle ja esittää terävää

vallalla olevan kehitysoopin kritiikkiä. Hän ei hyväksy teorian nykyistä ylimalkaista tulkintaa, joka ”uskoo sattumanvaraiset mutaatiot ja luonnon karsinnan *ainoiksi ja riittäviksi kehitykseen* vaikuttaviksi tekijöiksi. Ajatus sisältää ristiriidan. Mielestäni vain tavoitteellisen prosessin lopputulosta voi kutsua *kehitykseksi*, ja kehityksellä on jokin tarkoitus. Sattumanvaraisella prosessilla ei ole suuntaa eikä tavoitteita.” (s. 23). Seuraava tekijän johtopäätös ei ole kevyesti kumottavissa:

”Tuntuu epäjohdonmukaiselta ajatella, että koko monimutkainen maailma kaikkine olioineen olisi ... vain sokean sattuman tulosta. Väite sisältää mielestäni myös toisenlaisen kömmähdyksen. Väitteen tekijä väitteineen olisi siis itsekkin vain sattuman tuote. *Sattuman tuottama väite on merkitykseton.*” (s. 23)

Kuten tiedetään, Yhdysvalloissa uusdarwinistien ja ns. älykässtä suunnitelmaa kehityksessä kannattavien välillä käydään kiivasta, jopa politiikkaan vaikuttavaa debattia. Meillä se on tuntematonta. Mäntylän esitys voisi olla tervetullut keskustelun laukaisija.

Luku ”Tiedosta ymmärrykseksi” käsittelee aihetta, joka yhä vielä kummittelee tietokone-hybrisen vallassa olevien mielessä – uskoa mahdollisuuteen rakentaa tietokoneelle tietoisuus. Tekijä hylkää aivotutkimuksessa esillä olevan emergenssijatuksen huonosti määriteltynä ”mystisenä siltana fyysisestä psyykkiseen” ja kysyy:

”... millainen olisi tietokoneohjelman emergenssin algoritmi, joka synnyttäisi määrittelemättömän tietoisuuden.” (s. 32)

Hän toteaa, ettei koneesta ole ihmisen orjuuttajaksi, mutta vaara piileekin yllättävässä suunnassa, siinä, että ihminen ”itse on alistamassa it-

sensä toimimaan yhä enemmän koneiden ehdoilla”. (s. 35)

Luku ”Eksaktit tieteet totuussien airueina” koskettaa Mäntylän varsinaista omaa alaa ja on herkkua luettavaa. Kosmologian nykytilasta tekijä toteaa:

”Teoria on kiusallisessa tilanteessa, kun vain nelisen prosenttia maailman-kaikkeuden energiasta ja massasta jää sen alkuperäisen selitysoiman piiriin ilman korjauskertoimia.” (s. 43)

Psykofyysisen probleemaa käsitellessään tekijä saattaa vallitsevan materialistis-reduktionistisen paradigman suorastaan koomiseen valoon:

”Tuntuu oudolta, että nämä järkeen ja päättelyyn vetoajat eivät huomaa omien uskomustensa loogisia ristiriitaisuuksia. Kuka synnyttää kuvitelmat ja kuka kyseenalaistaa ne? Hiukkasten vuorovaikutuksetko? Miksi hiukkasten vuorovaikutuksilla olisi tarve selityksien löytämiseen?” (s. 51)

Mäntylä hylkää materialismin ja asettaa ihmisen tajunnan ja fyysisen olemispuolen oikeaan keskinäiseen suhteeseen:

”Ihmisen mieli käyttää työkalunaan fyysistä ruumista aisteineen ja elimineen, aivot mukaan luettuna, intentioidensa toteutukseen sekä kommunikaatioon toisten mielen kanssa tässä fyysikaalisessa todellisuudessa.” (s. 54)

On kylläkin todettava, että Mäntylän omaksuma dualismi vaikuttaa liian suoraviivaiselta jättäessään – jälleen kerran – tajunnan ja aivojen välisen vuorovaikutuksen luonteen arvoitukseksi, ts. psykofyysisen ongelma jää sittenkin ratkaisua vaille. Se onkin liian spesifinen ja mutkikas kysymys tässä yhteydessä selvitettäväksi ja sitä paitsi vailla yleisesti hyväksyttyä ratkaisua. Tekijä paljastaa kuitenkin tuntevansa kvanttimestikan piirissä kehkeytyvän uuden paradigman,

joka katsoo informaation todellisuuden perustavimmaksi tekijäksi, fundamentalisemmaksi kuin aine ja energia.

”Tieteen rajat” -luvussa tekijä julistautuu, selvyiden vuoksi, tieteen vahvaksi puolustajaksi, niin paradoksaaliselta kuin se saattaa kuulostaakin. Hän kirjoittaa: ”Jottei kritiikkiini johdosta syntyisi vääriä kuvaa asenteistani, haluan painottaa, että tieteen edustama intersubjektii-vinen tieto on parasta mihin ihmisvoimin voidaan päästä.” (s. 67) Tämän kanssa ei suinkaan ole ristiriidassa se, että tekijä samalla – filosofissaan – sanottu irti siitä naiivista tiedeoptimismista, jonka mukaan tiede, vaikka nyt onkin epätäydellistä, lähestyy vääjäämättä täyttävä tietoa ”objektiivisesta todellisuudesta”. Mäntylä pitää, kantilaisittain, tällaista tietoa loogisestikin mahdolltomana, koska ”systeemiin kuuluva osa ei voi tutkimuksillaan päästä perille kokonaisuudesta eli ymmärtää todellisuuden oikeaa ontologista olemusta ja ideaa, saati tarkoitusta.” (s. 62)

Viimeksi esitetty väite, jonka Mäntylä esittää eräänlaisena aksioomana, on hyvin kiinnostava. ”Käytännössä” kai on näin, mutta loogisesti analysoituna asia voi osoittautua mutkikkaaksi. Mikään itsestään selvyys se ei nähdäkseni ole. Ilmankin tätä lähtökohtaa voi kuitenkin yhtyä tekijän kantilaiseen näkemykseen, että se, minkä koemme todellisuutena, on *tulkittu maailma* (”maailma viesteinä” – kuten olen sen nimennyt) eikä tajunnastamme riippumaton *das Ding an sich* –maailma. Näyttää siltä, että luonnontieteitten, eritoten fysiikan, piirissä on aihetta muisuttua tästä jatkuvasti.

Ilman viimeistä lukua, joka kä-

sittelee uskonnollista metafysiikkaa, Mäntylän teos olisi jotenkin torso. Esitys saa pakostakin subjektiivisen sävyn, josta tekijä on itsekin hyvin tietoinen. ”Tällaisella avautumisella pääsee helposti hu-rahtaneiden listalle”, hän toteaa. On kuitenkin arvokasta, että hän rohke-nee jatkaa monologiaan tällä aiheel-la, sillä nykyihmiselle on kuitenkin tärkeää nähdä, millaisen liikkuma-varan tekijän moderni tieteellinen maailmankäsitys antaa hengelliselle elämälle. Mäntylälle, kuten monille ajatteleville yksilöille länsimai-nessa kulttuurissa, ”uskonnollisuus” on tyystin eri asia kuin ”uskonnon harjoittaminen”. Hän kritikoi terä-västi uskontoja instituutioina, mut-ta yllättää sitten lukijan vielä kärke-vämmällä kuvauksella ”länsimai-den merkittävimmän ylijumalan, Markkinavoiemien” palvonnasta il-miselvänä ”uskontona”.

Se, miten Mäntylä sitten erään-laisena ”agnostisena teistinä”, kuten hän sanoo, luonnehtii omaa hen-gellistä elämäänsä, tarkentaa hyvin monen aikamme intellektuellin tavallista ylimalkaista asennetta: ”Olen agnostikko. Jumalasta ei voi mitään tietää.” Selvästikin hänen agnostisisminsa kohdistuu uskon-tojen pyrkimyksiin välittää muka varmaa tietoa Jumalasta. Se ei kuitenkaan estä häntä rakentamas-ta omaa jumalkäsitystään ”aiheto-disteiden”, johtopäätösten ja ”hen-kilökohtaisen intuition” varassa. ”Intuitiossa” on tässä kysymys yk-silölliseen kokemukseen perustu-vasta todellisuuden luovasta hah-mottamisesta taiteilijan tapaan, niin että Mäntylä sanoo kokevan-sa ”jumalan erilaisina muuttuvina ja vaihtelevina muotoina kaikessa, siis myös itsessäni. Olen osa ju-malaa ja jumaluutta. Minä olen ju-

malassa ja jumala on minussa niin kuin kaikessa muussakin.” (s. 74–75) Kun ottaa huomioon, miten pe-riaatteessakin rajoittuneeksi tekijä näkee inhimillisen tiedon, hänen katsomustaan voi pitää pikemmin panenteisminä kuin panteismi-na. Mäntylälle tällaiset käsitteelli-set erottelut lienevät pelkkää sko-lastiikkaa, ja siksi hän pääseeekin lä-helle lukijaa oman kokemusmaail-mansa erinomaisena tulkkina.

Kokonaan sattumalle rakentu-van evoluutio-opin kritiikilleen us-kollisena tekijä toteaa suunnitelmal-lisuuden kuuluvan jumaluuteen. Tämä on sitä ”yksinkertaista uskoa”, joka meidän päivinämme pulpahtaa esiin ja joka voisi eräänlaisena logoterapiana tulla ”eksistentiaalista hä-tää” potevan ja arvotyhjiössä elävän nykyihmisen avuksi. Tekijä kirjoit-taa siis selvästi yhteiskunnallisesti-kin merkittävästä asiasta.

Kirjan monologiluonteon vuok-si jää käsittelemättä eräs kulttuuris-samme keskeinen hengellisen elä-män pulma: Jos ihminen yksilönä, Mäntylän tapaan, onnistuukin huo-rellisen filosofisen syventymisen tie-tä hengellisen elämänsä selkiinnyt-tämiseen, mistä hän saa sille sosiaa-lisen tuen? Näyttää siltä, että kirkko ei siihen pysty – aivan liiaksi kah-littuna perinteensä kummajaisiin. Mäntylä on tiivistänyt esseessään onnistuneesti tällä vuosituhannel-la vahvasti esiin nousevan ajattelu-tavan, jolle luonnontieteellinen lii-aksi yksinkertaistava rationalismi on jo vanhentunut kanta.

Olisi arvokasta saada Mäntylän teksti laajan yleisön käyttöön vaik-kapa johonkin verkkojulkaisujen sarjaan.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian emeritusprofessori.